

III. EVROPA PO TŘICETILETÉ VÁLCE

a) Důsledky vestfálského míru

Mír uzavřený ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku v roce 1648 ukončil třicetileté pustošení především střední Evropy. Stal se také počátkem nového období mezinárodních vztahů. Padly plány Habsburků na dosažení evropské hegemonie, a to především na odporu katolické Francie, která podporovala protestantské státy. Pozice římskoněmeckého císaře Ferdinanda III. Habsburského (1637–1657) v říši byla díky tlaku Francie velmi ohrožena. Dohody s protestantskými protivníky v Osnabrücku a s Francií v Münsteru představovaly sérii kompromisů. Skončilo dlouhodobé hegemoniální úsilí Habsburků, zvláště jejich španělské větve. Španělsko formálně uznalo nezávislost ekonomicky silného Nizozemí. Jižní Nizozemí zůstalo nadále v rukou Španělů. Francie získala území na úkor Rakouska a říše, především některé důležité strategické body na své východní hranici. Byla jí definitivně potvrzena držba tří lotrinských biskupství (Metz, Toul, Verdun), v Alsasku se Rakousko vzdalo ve prospěch Francie držby deseti měst, která však zůstala ve svazku říše. Švédsko vzešlo z války velmi posíleno, když získalo území v severní části Německa, zvláště Přední Pomořany. Ve Svaté říši římské národa německého došlo k posílení pozic jednotlivých knížat na úkor císaře. Sasku byla potvrzena držba dosud české Lužice, Bavorsko získalo Horní Falc, Braniborsku připadly Zadní Pomořany. Císař ztratil právo vyhlašovat válku, uzavírat mír a vypisovat říšské daně bez souhlasu říšského sněmu.

Vestfálský mír položil základ uspořádání, které v Evropě existovalo až do válek s revoluční a napoleonskou Francií.

Vestfálská jednání se stala počátkem praxe svolávání mezinárodních kongresů k řešení spleťtých problémů a konfliktů.

b) Francie ve 2. polovině 17. století

Ve Francii musel v polovině 17. století čelit kardinál Mazarin hnutí tzv. frondy (1648–1649 fronda parlamentu, 1650–1653 fronda princů), která směřovala k oslabení královské moci. Přesto Mazarin odmítl uzavřít mír se Španělskem, neboť doufal v rozhodující vítězství nad touto zemí. Jeho představy přesahovaly požadavek rozšíření francouzského území k tzv. přirozeným hranicím, tj. Rýnu, Alpám a Pyrenejím.

Druhá polovina 17. století byla ve znamení francouzské převahy v Evropě. Apogeum francouzské převahy souviselo s triumfem absolutismu za vlády Ludvíka XIV. (1643–1715), onoho krále -- Slunce, tvůrce moderní Francie. Za pomoci svých ministrů dokončil stavbu budovy, jejíž základy postavili Jindřich IV., Richelieu a Mazarin.

Francie se postavila do čela evropských mocností, její převaha ve 2. polovině 17. století se opírala o silné hospodářské základy. Stabilizace vnitřních poměrů po pády frondy na konci vlády kardinála Mazarina vytvořila příznivé předpoklady pro hospodářský rozvoj země. Tyto podmínky plně využil nejlepší ministr Ludvíka XIV. -- Jean Baptiste Colbert.

Colbert byl stoupencem a realizátorem politiky merkantilismu, který byl ekonomicko-politickým systémem zahrnujícím všechny stránky života společnosti, jehož cílem bylo vybudování silného státu opřeného o pevné hospodářství. Byla to doktrína sloužící potřebám absolutistických států. Snahou Colberta bylo zvýšit export a přitom na minimum redukovat import. Do Francie zval cizí odborníky a položil základy francouzského lehkého průmyslu, který v budoucnu dominoval na světových trzích. Podporoval vznik

centralizovaných manufaktur. Vytvořil předpoklady francouzské hospodářské převahy, která umožnila její expanzi nejen v Evropě, ale i za jejími hranicemi. Francouzi se objevili v Indii (Pondichéry), střední Americe (Martinique), západní Africe (Senegal) a zvláště v Americe, kde vedle Kanady vznikla na dálném toku Mississippi nová kolonie nazvaná podle krále Ludvíka Louisiana. Zároveň s koloniální akcí se rozvíjel zámořský obchod, k jehož realizaci Colbert zřídil několik obchodních společností, zejména Východoindickou, Západoindickou, Levantskou a Severní. Vojenská převaha Francie byla do značné míry dílem jiného z ministrů Ludvíka XIV., markýze Louvois (1641-1691). Francouzská armáda měla v době míru 150tisíc mužů, v době války se jejich počet mohl zvýšit na 300tisíc. K velkému pokroku došlo v budování pevností, a to díky pomocníkovi markýze Louvois -- Vaubanovi, který vybudoval kruh pevností kolem severovýchodní francouzské hranice. Armáda Ludvíka XIV. se stala vzorem pro celou Evropu.

Vedle velké armády Ludvíka XIV. sloužil početný diplomatický aparát. Jeho základy položil kardinál Richelieu, ale svůj zlatý věk zaznamenal právě ve 2. polovině 17. století. Formální i věcné vzory francouzské diplomacie byly následovány téměř ve všech zemích Evropy.

Francouzské státní zřízení za Ludvíka XIV. je klasickým modelem absolutistického centralismu. Absolutismus umožnil Francii dosáhnout ve 2. polovině 17. století hegemonie v Evropě. Třiatvacetiletý Ludvík XIV. se ujal neomezené vlády bezprostředně po smrti kardinála Mazarina v roce 1661.

Vykonavateli královské vůle byly rady a centrální úřady.

Z původní Královské rady vzniklo několik rad, z nichž nejdůležitější byla Státní rada, které předsedal král a do jejíž kompetence patřily otázky zahraniční politiky, války a míru a nejdůležitější vnitřní otázky. Vedle rad existovaly centrální úřady. Vedle kancléře to byl generální kontrolor financí a státní tajemníci. Ti všichni byli královskými ministry. Byli jmenováni králem a mohli jím být kdykoliv odvoláni.

Zesílení aparátu centrální moci znamenalo nejen ohraničení institucí stavovské monarchie, ale prakticky jejich úplný zánik (Generální stavy), k čemuž došlo ještě před Ludvíkem XIV.

Paralyzována byla i činnost pařížského parlamentu, který byl zbaven práva námitek vůči zákonům a královským nařízením. Z té doby pochází známé Ludvíkovo prohlášení "L'etat c'est moi!" (Stát jsem já!). Zrušení tolerančního ediktu nantského v roce 1685 a pronásledování hugenotů vedlo k odchodu asi 200tisíc lidí do protestantských zemí, zvl. Anglie, Spojeného Nizozemí a Braniborska. Zde byli přijímáni velmi vstřícně, a to nejen z důvodů náboženských, ale i hospodářských. Usídlili se také v anglických koloniích v Severní Americe. Odvolání nantského ediktu přineslo Francii velké hospodářské ztráty, neboť ji připravilo o řadu odborníků.

Politika expanze, kterou Ludvík XIV. prováděl, byla nejen výsledkem působení řady vnitřních i vnějších činitelů, ale ve značné míře také výsledkem ambicí a osobních vlastností krále. Ludvík XIV. byl jedním z největších despotů všech dob. Touha po moci a slávě byla jeho hlavním charakteristickým rysem. Královský dvůr měl více než 10tisíc osob a náklady na jeho vydržování činily 10% státních výdajů. Znechucen Paříží přenesl král své sídlo do Versailles, kde byl v letech 1669-1684 vybudován obrovský palác s parkem. Nová rezidence se brzo stala nedostižným

vzorem pro téměř všechny evropské monarchy.

V červnu 1667 padesátitisícová francouzská armáda pod velením Turena překročila hranice Španělského Nizozemí, aby hájila údajné nároky Ludvíkovy manželky Marie Terezie z rodu španělských Habsburků na její dědictví po zemřelém otci Filipovi IV., po kterém nastoupil na španělský trůn jeho syn z druhého manželství Karel II. (1665-1700). Začala tzv. devoluční válka (1667-1668).

V lednu 1668 podepsali zástupci Ludvíka XIV. a císaře Leopolda I. ve Vídni dohodu o rozdělení španělského dědictví v případě vymření španělských Habsburků. Vzhledem k hrozící protifrancouzské koalici severoevropských států -- Spojeného Nizozemí, Anglie a Švédska -- byl Ludvík XIV. nucen uzavřít mír se Španělskem, kterým získal 12 měst ve Španělském Nizozemí.

V roce 1670 byla uzavřena tzv. Doverská smlouva, jíž se anglický král Karel II. zavázal k vojenské spolupráci s Francií při útoku na Spojené Nizozemí a dokonce přislíbil přestoupit na katolickou víru. Za to dostal finanční subsidie. Druhá Doverská smlouva stanovila datum útoku na jaro 1672.

Francouzi zaútočili na Spojené Nizozemí ze dvou stran -- z moře a z východu od Rýna. Francouzské mírové podmínky se rovnaly ztrátě nizozemské nezávislosti. Holanďané přistoupili ke krajnímu kroku -- nechali zaplavit část svého území, aby přinutili invazní armádu k ústupu. Do čela státu byl povolán Vilém III. Oranžský (1672-1702). Postupně se začala rozpadávat profrancouzská a protinizozemská koalice. Válka se Spojeným Nizozemím byla v Anglii krajně nepopulární díky nechuti vůči Francii Ludvíka XIV. V letech 1673-1674 se nejen rozpadl protinizozemský tábor, ale dokonce vznikla velká protifrancouzská koalice podpisem příměří v Haagu mezi Spojeným Nizozemím, římskoněmeckým císařem, Španělskem a Lotrinskem. Většina západní Evropy se ocitla v roce 1674 ve válce s Francií, ke koalici přistoupila řada německých knížat a Dánsko. Příčinou byla obava ze vzrůstající síly a expanzivnosti Francie.

Francouzská armáda, nejlepší a nejsilnější na světě, vzrostla na 280 tisíc mužů. Válka nizozemská, která se přeměnila ve válku Ludvíka XIV. s 1. evropskou koalicí (1673-1688), byla zakončena mírem v Nijmegen (1678-1679), skládajícím se z několika oddělených dohod. Tyto smlouvy vytvořily nový poměr sil v Evropě. Teritoriální zisky Francie, politické rozbití koalice, získání Braniborska pro svou politiku -- to byly bezprostřední výsledky války 1672-1678.

Po Nijmegen zahájil Ludvík XIV. politiku tzv. reunií (znovupřipojení) různých území k Francii. Pokusil se francouzské územní nároky postavit na legální, byť značně pochybný základ. Složitý propletenec feudálních práv a vztahů umožňoval vznášet nároky na většinu Španělského Nizozemí, většinu španělského Lucemburska, většinu Lotrinska i na zbytek Alsaska. Podstatnou část těchto území také francouzské oddíly obsadily. Klíčovým ziskem bylo ovládnutí svobodného říšského města Štrasburku v roce 1681. Také savojský vévoda se dostal do závislosti na Francii. Všechna území získaná v rámci "reunií" měla mimořádný strategický význam pro obranu Francie. Poškození -- Španělsko a malé německé státy -- se mohli pouze dovolávat pomoci císaře, který však byl plně zaměstnán tureckým nebezpečím. V roce 1683 Francie uzavřela dvacetileté příměří s císařem a Španělskem, což jí umožnilo ponechat si všechny zisky z reunií, včetně Lucemburska a Štrasburku.

Vojenská nadřazenost Francie přestávala být koncem 80. let

17.století tak výraznou, neboť německá knížata se poučila z francouzského vzoru, začala budovat stálé armády a uplatňovat novinky ve výzbroji a organizaci. Válečné výdaje, štědré subsidie a nákladné stavby vyčerpaly královskou pokladnu.

Vpádem do Porýní zahájil LudvíkXIV. tzv. devítiletou (falckou) válku (1688-1697). Začal konflikt, který přinesl téměř čtvrtstoletí nepřetržitého válčení. V 90 letech 17.století nabyl zápas na intenzitě v souvislosti s definitivním řešením otázky španělského nástupnictví. Francie byla nucena čelit spojenému náporu Anglie, Nizozemí, císaře a německých knížat. Přesto se Francii podařilo přečkat toto období bez podstatnějších územních ztrát, na španělský trůn nakonec dosedl člen bourbonského rodu. Francie nicméně ztratila dominantní pozici v Evropě.

c) Anglie po restauraci

V boji o zachování rovnováhy v Evropě v poslední třetině 17.století sehrála Anglie důležitou roli. Od restaurace Stuartovců usiloval KarelII. (1660-1685) o dobré vztahy se silným francouzským sousedem, za což dostával od LudvíkaXIV. peněžní subsidie. Vztah k Francii se brzo stal jedním z hlavních důvodů neshod mezi králem a parlamentem.

Restaurace Stuartovců byla v Anglii přijata s nelíčeným entusiasmem, nový král se těšil velkým sympatiím. Vztahy mezi králem a parlamentem byly zpočátku ideální. Rozpory se týkaly pouze zahraniční politiky, zejména vztahu k Francii. S tím souvisely náboženské záležitosti, neboť KarelII. a jeho nástupce JakubII. prováděli politiku nejen úplné tolerance vůči katolíkům, ale přímo jejich privilegování. Jakub dokonce přijal v roce 1672 katolicismus. Parlament, který reprezentoval veřejné mínění, podporoval anglikánskou církev a bojoval proti katolíkům a také puritánům. V této souvislosti přijal v roce 1662 zákon o jednotě víry.

Král byl nucen uzákonit amnestii pro bývalé revolucionáře. Vláda prováděla merkantilistickou hospodářskou politiku, jejímž nejvýraznějším projevem byla nová Navigační akta z roku 1663.

Byla zavedena nová cla a zákony ztěžující import do Anglie takových komodit, jako bylo maso a také živý skot.

Náboženská tolerance KarlaII. našla výraz v deklaraci z roku 1672, kterou byly zrušeny všechny zákony o pronásledování katolíků a sektářů. Setkala se však s tak silným odporem ze strany parlamentu, že nevešla v život. Naopak byl v roce 1673 schválen zákon Test Act, který zavazoval všechny úředníky, aby podepsali deklaraci věrnosti anglikánské církvi a jejím dogmatům. Vytlačoval katolíky z veřejné služby, a to jak civilní, tak i vojenské. Anglikánští fanatici se obávali, že následník trůnu králův bratr Jakub, vévoda z Yorku, katolík a stoupenec krále -- Slunce, zavede v Anglii francouzské absolutistické poměry.

V takové atmosféře se mohly zrodit hysterické představy o jezuitském spiknutí usilujícím o atentát na krále. Politickým cílem bylo odstranit vévodu z Yorku z následnictví trůnu, ale KarelII. se rozhodně postavil proti tomuto návrhu a třikrát rozpustil parlament. Během tohoto politického boje vznikly v Anglii dvě politické strany nového typu, toryové a whigové. Lišily se v názoru na následnictví trůnu. Podle toryů nebylo možné následnictví zpochybňovat, zatímco whigové uznávali právo parlamentu na změnu nástupnického práva a dokonce na aktivní odpor vůči králi.

K největším úspěchům opozice patřilo schválení Habeas Corpus Act

v roce 1679, jednoho ze základních zákonů, o které se opřela pozdější anglická demokracie. Podle tohoto zákona nikdo nemůže být uvězněn bez písemného příkazu soudu a obvinění vůči němu musí být vzneseno do tří dnů.

V roce 1685 po smrti Karla II., který na smrtelném loži přijal katolicismus, na trůn zasedl za plné podpory toryů horlivý katolík Jakub II. (1685-1688). Přesto, že se zpočátku těšil podpoře rojalistického, převážně toryovského parlamentu, rychle se dostal do konfliktu nejen s otevřenými nepřáteli, ale i toryovci. Nový král nerespektoval Test Act, jmenoval do různých úřadů katolíky a zaváděl v zemi úplnou náboženskou toleranci. Opozice, v jejíž řadách se setkali whigové s toryovci, pravověrní anglikáni s presbyteriány a puritány, se nechystala k otevřené vzpouře, neboť obě královny dcery z prvního manželství Marie i Anna byly protestantkami. Signálem k výbuchu bylo v roce 1688 narození syna druhé Jakubově manželce. Opozice se obrátila na manžela Jakubovy starší dcery Viléma III. Oranžského, jehož hlavním cílem bylo zlomení francouzské hegemonie. Poslední Stuartovec se ocitl v izolaci. Vilém III. se vylodil v čele 15 tisíc vojáků na 600 lodích v jihozápadní Anglii. Politikové rychle přecházeli na jeho stranu, včetně hlavního velitele armády Johna Churchilla, vévody z Marlborough. Jakub II. uprchl do Francie, což bylo považováno za abdikaci. Anglickými králi se stali v roce 1689 Jakubova dcera Marie a její manžel Vilém III. Vydali tzv. Deklaraci práv, jeden ze základů anglického konstitucionalismu, omezující práva koruny a zajišťující postavení parlamentu. Tím skončila tzv. slavná revoluce. Vilém III. stanul v čele dvou států -- Spojeného Nizozemí a Anglie, jejichž síly měl krátce nato zaměřit proti Francii.

d) Turecko ve válce s Rakouskem

Dědičné habsburské země (starorakouské země, české země a západní část Uher), pro které pro zjednodušení budeme používat název Rakousko, měly ve 2. polovině 17. století 6-7 milionů obyvatel. Po skončení třicetileté války prožívaly všestranný dlouhotrvající rozmach. Druhá polovina 17. století přinesla dědičným zemím nejen pokrok v zemědělství, ale také rozvoj řemesel a manufaktur. Podobně jako ve většině evropských zemí, v dědičných zemích Habsburků existovala absolutistická forma vlády. Její zavedení představovalo komplikovaný proces, který byl urychlen vnějším ohrožením především ze strany Turecka, ale také ze strany Francie a jejich protestantských spojenců v říši.

Byrokratický aparát se rekrutoval jak z příslušníků šlechty, tak i vzdělaných představitelů jiných stavů, hlavně měšťanstva. Tento aparát udržovaný panovníkem byl na něm také plně závislý. Výdaje dvora a administrativy byly hrazeny z kamerálních příjmů, jako byly např. důchody z hornictví a cel. Výdaje na vojsko a diplomacii byly placeny z kontribucí, jejichž výši schvalovaly stavy.

Proces unifikace dědičných zemí kolem silné centralizované monarchie neprobíhal bez komplikací. Se silnou opozicí se setkal v Uhrách; po likvidaci vzpoury se Habsburkové stali plně pány situace v dědičných zemích. Osud jejich centralizovaného impéria v Podunají měl však být rozhodnut v ozbrojené konfrontaci s Tureckem, na kterou byly dědičné země hospodářsky i vojensko-politicky připraveny.

Války s Polskem a Ruskem (Rusko uznalo v roce 1681 tureckou vládu nad pravobřežní Ukrajinou) vedly Turecko k dalším agresivním činům. Jejich ostří bylo zaměřeno proti Rakousku. Záminkou byly

události v Uhrách, kde se Imrich Thököly prohlásil v roce 1682 leníkem sultána. Porta podpořila povstalce a turecký útok proti Rakousku byl nevyhnutelný. V létě 1683 velké turecké armády pod velením Kara Mustafy stanuly před hradbami Vídně. Na pomoc přišla polská vojska vedená králem Janem Sobieským, který společně s císařskými vojsky a posilami z říše dosáhl 12.září 1683 vítězství nad Turky. Vídeňské vítězství mělo vliv na události ve středovýchodní Evropě, neboť Porta utrpěla velkou porážku, která zlomila možnosti její další ofenzivy.

Bezprostředně po vídeňském vítězství Rakousko, Polsko, Benátky a papežský stát utvořily protitureckou koalici, která zahájila dlouhotrvající válku s Tureckem. Později přistoupilo i Rusko, ale jeho výpravy na Krym v letech 1687-1689 skončily porážkou Rusů, stejně jako polské výpravy do Moldavska.

Jinak vypadala situace na rakousko-turecké frontě, kde císařská vojska pod velením zkušených vojevůdců Karla Lotrinského, Evžena Savojského a Ludvíka Bádenského dosáhla úspěchů, z nichž největším bylo dobytí Budína v roce 1686 a vítězství u Moháče 1687. Účinek habsburských vítězství byl tak velký, že uherská šlechta na zemském sněmu v Prešpurku uznala v roce 1687 dědičné právo Habsburků na uherskou korunu a krátce nato došlo ke korunovací syna císaře Leopolda I. (1657-1705) arcivévody Josefa uherským králem (1687-1711).

Dočasný mír v západní Evropě umožnil Rakousku soustředit se na boj s Tureckem. U Zenty v jižních Uhrách došlo k rozhodující bitvě, ve které 12.září 1697 Evžen Savojský porazil tureckou armádu.

Za této situace se Turecko rozhodlo uzavřít mír. Přijalo prostředkování Angličanů a Nizozemců zainteresovaných na pacifikaci východní části Středomoří. Dne 26.ledna 1699 byla v Karlovicích v severním Srbsku podepsána mírová smlouva mezi Tureckem na jedné straně a Rakouskem, Polskem a Benátkami na straně druhé. Porta se musela vzdát celých Uher, Sedmihradska a Chorvatska ve prospěch Habsburků, Polsko získalo Podolí a část Ukrajiny, Benátky získaly Dalmácii (bez Dubrovníku) a Rusko, které s Tureckem uzavřelo jen příměří, získalo později Azov. Karlovice byly výsledkem porážek Turecka u Vídně, Azova a Zenty. Agresivní síla Osmanského impéria byla definitivně zlomena. Místo třistaletého problému, jak se ubránit Turecku, nastal nový problém, jak ho zlikvidovat a podělit se o kořist. Zde vznikla tzv. východní otázka, která představovala jeden z nejvýznamnějších problémů až do 20.století.

Ve středovýchodní Evropě došlo v průběhu 17.století k přelomu v rozložení politických sil, v důsledku kterého se do popředí států této části kontinentu postavilo Rusko a vedle něj Braniborsko. Stále větší roli v tomto regionu sehrávala díky svému geografickému postavení habsburská monarchie. Svou velmocenskou pozici ztratily Švédsko, Polsko a Turecko. Tato situace byla definitivně potvrzena výsledky severní války let 1700-1721.□